

УАПРЯЛ

РУСИСТИКА И СОВРЕМЕННОСТЬ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Сборник научных статей

по материалам IX Международной конференции,
посвященной 100-летию со дня рождения
академика Дмитрия Сергеевича Лихачева

ОДЕССА
2007

Л. В. Зелинская. Антон Чехов как профетическая и богемная фигура: российская и польская модели	290
Н. С. Алексеева. М. Булгаков и У. Голдинг: особенности мифопоэтики	298
М. В. Микадзе. Грузинская интерпретация пьесы М. Булгакова "Бег" и её постановка в театре им. Шота Руставели в 1928 году	305
Н. Андрич. Пьеса М. А. Булгакова "Мольер" впервые на сербской сцене	313
М. Димаси, Э. К. Харатсидис. Образ России в произведении Никоса Казандзакиса "Путешествия в Русию"	322
Н. Б. Лапаева. Романы Б. Поплавского "Аполлон Безобразов" и Дж. Де Кирико "Гебдомерос": вариации на тему странствий	335
Л. Д. Синькова. Доминанты европейского художественного мышления в белорусской послесоветской литературе	342
О. М. Мартынова. Немецкий фастнахтшпиль и итальянская комедия: проблема становления и взаимовлияния	349
Т. С. Овчаренко. Культурологические особенности еврейского народа как предпосылка развития национального театра	355
НАШИ АВТОРЫ	363

М. Димаси, Э.К. Харатсидис

Образ России в произведении Никоса Казандзакиса "Путешествия в Русию"

В статье представлены результаты культурологического анализа произведения Никоса Казандзакиса "Путешествия в Русию". Исследован сформированный автором образ России. Все проанализированные ссылки прямо или косвенно обращены к России, помогая раскрыть её образ. Учёт их содержания позволяет распределить эти ссылки по разным тематическим группам.

Ключевые слова: образ России, Никос Казандзакис, географическое пространство, сопоставление России царской и России советской.

С 1925 по 1930 годы Никос Казандзакис три раза побывал в СССР. Прожив здесь в общей сложности два года, он прошёл "*Россию от Минска до Владивостока, от Мурманска до Бухары и до Эчмиадзина*" [7: 7]. За время пребывания в России он глубоко изучает историю и культуру страны, сильно увлекается русской философией. Не остаются без внимания колossalные изменения, происходящие в России. О своём отношении к увиденному и об испытанных чувствах он писал в своих многочисленных газетных статьях. Никос Казандзакис искренне и бескорыстно полюбил Россию, которой он посвятил несколько своих трудов: художественно-публицистическое произведение "Сообщение Греко", двухтомную "Историю русской литературы" и роман "Тонта Рампа". Российской теме он посвящает и книгу "Путешествия в Русию".

Понять Россию изнутри Никосу Казандзакису помогают русские поэты и писатели, историки и философы. Он нередко обращается и к Нестору — этому великому летописцу древней Руси. Отсюда Казандзакис черпает свои знания о России. Они питают и направляют мысли писателя, помогают восприятию советской действительности в России. Казандзакис часто цитирует Н. М. Карамзина, Н. А. Клюева, А. А. Блока и др.

В самой "объективной и правдивой книге о Советском Союзе "Путешествия в Русию""", написанной в манере путевых записок, повествование ведётся от первого лица, что даёт возможность писателю давать свою оценку событиям и придать произведению автобиографический

характер. Образ своей "Русии" Казандзакис воссоздаёт постепенно, штрих за штрихом, то уводя читателя вглубь её истории, то возвращая его в окружающую действительность, сопровождая при этом каждую веху русской истории узловой личностью. Сам он на протяжении всего повествования самый активный участник происходящих событий. Это и даёт ему возможность создать образ России — страны, раскинувшейся на огромном пространстве Евразии, с великой культурой и героическим народом.

В произведении огромное количество прямо или косвенно раскрывающих образ России ссылок, которые, с точки зрения их тематического содержания, были отнесены к следующим категориям:

а) **Россия как географическое пространство.** В греческой художественной литературе какие-либо ссылки на Россию, тем более описания её геофизического пространства, редки. Даже в своеобразных "путевых записках" немногочисленных греческих писателей, побывавших в последние десятилетия в СССР и в России, практически отсутствуют описания её геофизического пространства как такового. В этом плане книга Никоса Казандзакиса стоит особняком в греческой литературе двадцатого столетия.

Никос Казандзакис рассказывает о России 1930-х годов, описывая конкретно выбранные географические точки, которые становятся узловыми в ходе всего повествования. Россия, готовая к началу нового цикла жизни, представлена как исторически и географически сложившееся единство точек, различающихся своими этническими и культурно-бытовыми особенностями. Используя изящный слог, бережно употребляя прилагательные, в сжатой форме и присущей только ему манере описания как статичных, так и энергичных сцен, он как бы приберегает для читателя рассказ, в котором геофизическое пространство становится местом действия драматических событий, происходящих вокруг него, ожидаемых или являющихся естественным следствием свершившегося. Писатель строг с самого начала. Он ставит разделяющую грань между личными впечатлениями и идеями в бушующем шквале событий, которые обычно следуют после резких перемен. И здесь очень важно подчеркнуть, что именно в этих описаниях у Никоса Казандзакиса отсутствует разделение Царской и Советской России.

Н. Казандзакис Россию наделяет качеством безопасной для посетителей страны. И этот маленький штрих к портрету России остается неизменным даже в период перемен, потрясших весь мир. Писатель с самого начала, мобилизуя весь арсенал своих знаний, стремится поделиться своими сомнениями и обсудить с читателем спорные моменты. Перемены... В какой степени и как они влияют на природу и на человека. "*А может быть Россия по-прежнему продолжает оставаться*

такой, какой ее хотел видеть современный поэт — великий Александр Блок: "Лес и равнина, и косынка, опущенная до бровей" — восклицает автор [7: 13]. И поэтому понятно его стремление и желание показать непосредственную связь между людьми и окружающим их географическим пространством.

Казандзакис начинает понимать своих спутников — русских эмигрантов на корабле, которые, увидев вдали приступающий в тумане российский берег, воскликнули: "Матушка Русия! Матушка Русия!" Первые впечатления автора от увиденного, будто схваченные объективом искусственного кинооператора, передаются читателю, перед которым "родная земля" эмигрантов вырисовывается постепенно: сначала как "единая и неясная, расположившаяся совсем низко пепельно-зеленая линия горизонта, все отчетливее выступающая в сыром воздухе...", а потом уже "ближе к полуодюю отчетливо виднеющиеся зелёные луковицы церквей" [7: 19].

Первое впечатление, первая зарисовка страны... Писатель пока ещё не знаком даже с той местностью, куда он приехал. Абстрактность восприятия стирается постепенно. Он мобилизует свою фантазию и способность воспринимать и чувствовать. "Я молчаливо смотрел, воспроизводя в уме необыятные просторы Русии, — пишет он. — Далеко на севере черные непроходимые лесные чащи: ели, вязы, дубы, бук и липа. А на юге — простирающиеся бескрайние казацкие степи ... и курганы, возвышающиеся над ними своими священными склонами, скрывающие в недрах своих останки героев прошлых времен... В Русии есть все: растительный и животный мир, живущий свободно на просторах русской земли от полюса (северного) и до тропиков." [7: 25]. Положительная настроенность автора даёт ему возможность положительно оценить прошлое в творческом переосмысливании фактов и событий, предопределющих будущее.

Чувство восторга преобладает и при описании городов: "Наконец утром приехали в Киев, в древнюю столицу Русии. Издали, сквозь лёгкий туман, заметны были, похожие на сверкающие остроконечные татарские шлемы, золотые купола..." "Святой том город кровоточит, как и все старые города", — восклицает Казандзакис [7: 28]. Одним штрихом, на одном дыхании он воссоздаёт историческую картину татарского нашествия и катастрофические последствия, пережитые городом от него. Это и сожжённые церкви, и убитые мужчины, и угнанные в рабство женщины и дети, и монастыри, ставшие убежищем для русской "науки и искусства". И сразу же, возвращая читателя к действительности, продолжает свою "хронику". При этом меняются краски. "Знаменитый город" постепенно сбрасывает с себя чёрно-красное покрывало... Всё пространство вокруг залито ярким солнечным светом. Оно приоб-

ретает человеческий облик. "Облагороженные парки, яркость красок, доброжелательные лица. Это и есть Украина — цветущее лицо России." [7: 29].

"Русия" Казандзакиса приобретает другие черты с приближением к Москве. При этом писатель использует характерную для русского народа лексику, например: *степь, курган, кнут*. Часто прибегает к исторической и церковной лексике, которая понятна как ему самому, так и жителям той страны, куда он приехал. Употребляя церковную лексику, Казандзакис придаёт своему приезду в Москву паломнический характер. "Уже приближаемся, подъезжаем к новому Иерусалиму — труженику Бога, в самое сердце новой Земли Обетованной — к Москве", — восклицает он [7: 32].

Иногда главным действующим лицом становится описываемая местность, чтобы на её неизменном фоне со всеми такими же неизменными строениями, символами, жителями и даже птицами показать всю сложность будничных дней коммунистического времени: "*Извозчики, закутанные в овечьи тулуны, сердито бранятся, как будто они все еще находятся в безлюдных степях. Ступают они тяжело, словно лошади... Стai каркающих ворон, перелетающих с дерева на дерево, с крыши на крышу..., которые я впервые тысячами увидел в Одессе, порадовали меня ... и сейчас, в Москве, я рад видеть их кружение, ... садящихся прямо на двуглавых орлов, еще смотрящих с башен советского Кремля...*" [7: 180]. Писатель из пассивного наблюдателя превращается в сочувствующего сторонника людей, увидев и прочувствовав их агонию. В этой ситуации детали окружающего мира являются собой реальную возможность существования прошлого с настоящим.

А разве могло быть иначе? "*Бескрайние просторы России, ..., и народ наш, все еще погруженный в незнание и предрассудки*", — говорит в разговоре с писателем русский врач [7: 113]. И здесь же очевидно стремление писателя внести свой вклад в формирование объективного мнения о России в глазах всемирной общественности, для которой: "...исследование великолепной и плодородной этой страны не дало столь нужных до сих пор практических результатов" [7: 110].

Россия в произведении Казандзакиса наделяется ещё одной важной чертой. Она выступает как страна-родина и как страна, в которую возвращаются когда-то покинувшие её по разным причинам жители: простые и невежественные, богатые и знатные, и просто интеллигенты [7: 17] — вся мозаика составляющих ее народностей: украинцев, армян, евреев, узбеков, греков. "*Вот и Украина с ее чудесными рукodelьными ковриками и многоцветной керамикой. А вот и Крым с радующими глаз вышивками на шелку. В изделиях из металла и кожи ощущается татарский дух. И, наконец, вот и длинноволосые, укутанные в овечьи тулуны*

ты, отшельники севера. Они приходят сюда, чтобы выставить напоказ свои неповторимые изделия из дерева и кости с прекрасной резьбой" [7: 37].

Это — люди, способные мечтать. В одной из своих замечательных фраз Казандзакис говорит о надеждах, которые они возлагают на будущее: "*Слева и справа мелькает заснеженная Русия, а под снегом уже окрепли и начинают произрастать семена пшеницы*" [7: 247].

Теперь писатель не просто знает страну. Он не просто пассивный наблюдатель. Нынче он знает страну и его жителей изнутри. Его с ними соединяет невидимая нить. Его преклонение перед Россией переходит в восхищение: "*Путешествие подходит к концу. Русия, от покрытой снегом Москвы вплоть до солнечного Батуми, сверкала уже в ореоле бессмертности в наших умах, словно мы совершили путешествие от одного края души до другого*" [7: 251].

б) Государственная сущность двух России — России царской и России советской. В своём произведении Н. Казандзакис часто ссылается на царскую Россию и Россию советскую, с которой знакомится во время своего путешествия. В качестве государственных образований они представляются как "старая", "порабощённая", "святая", "царская" и как "новая", "свободная", "советская" Россия, которую и в первом, и во втором случаях писатель называет "*Русия*" — название, которое, как видно, концентрирует в себе историю народа и страны, историю её правовых устоев, борьбы и развития.

Описывая сцены, связанные с историей России, писатель пытается сбалансировать свои личные взгляды, свою веру и мировосприятие, как бы ограждая их от влияния информации и пропаганды, поступающей извне. Его рассказы об историческом прошлом России сдержанны и скромны. В большинстве случаев они представляют собой описания исторических событий или изменённые под влиянием советской пропаганды в определённом смысле мнения известных людей.

Для передачи информации о происходящих событиях, свидетелем которых становится сам, писатель выбирает журналистскую манеру авторского репортажа. События он описывает и передаёт ясным, простым слогом и в строгом дорическом стиле. Он фокусирует своё внимание на отдельные события, которым даёт свою личную оценку. Убеждённость в справедливость своих размышлений даёт ему право громогласно рассуждать о них. Не случайно свою книгу Казандзакис начинает с обещания: "*Как видно, никто не смог или не захотел, как я думаю, сказать нам правду (о России)... Написано множество книг, гимнов и пасквилей, в которых "Святую Русию" иногда нам показывают раем, а иногда адом со всеми кругами Данте — голodom, убогостью и презрением*" [7: 14].

Казандзакис, предвосхищая свою роль политического и общественного аналитика, высказывает мысль, в которой переплетаются все его стремления и знания: "Спустя тысячи лет мы вновь направляемся на север, но уже не для того, чтобы принести сюда свет (просвещения), а, скорее всего, наоборот, для того, чтобы получить его. Ныне новые лидеры России разрушили ее старую государственную и духовную систему, создали новую модель и с ней вступили в борьбу за обновление мира" [7: 30]. Здесь же мастерски, в нескольких строках, он описывает исторический путь России, начиная от первого столкновения с Византией и её культурного влияния, вплоть до глобализации целей, выдвинутых новой, советской эпохой.

В произведении старая Россия показана страной-государством, в котором жители его творили и создавали то, что разрушила и уничтожила революция, вынудившая многих — русских, греков и других — покинуть её, а затем возвратиться с надеждой возрождения [7: 16, 17, 22, 23]. Эта картина становится достаточно ясной на фоне деятельности русских царей. Казандзакис, цитируя русского поэта, воспевавшего действия Екатерины Второй, пишет: "Петр дал России плоть, Екатерина вдохнула в нее душу...". Далее, продолжая рассказ о деятельности русской царицы, он пишет о том, что "она мечтала... не столько принести в Россию технический и научный расцвет, сколько образовать душу русского философией, филологией и искусством" [7: 139–140 и др.]. Основная масса сообщений о царской России взята из русской литературы и мастерски преподнесена автором в сравнении и противопоставлении с советской Россией.

Знакомство с литературной мыслью царской России дает право Никосу Казандзакису быть суровым в своих оценках: "Слова были наполнены смыслом и делом, со временем беззвучно разражаясь в сердцах людей порабощенной России... Не было свободных политиков, журналистов, социологов, преподавателей. Писатель один заменял их всех. Он был единственным голосом в царской России,зывающим к свободе" [7: 151–152]. При описании происходивших в царской России событий Казандзакис часто использует технику военного репортажа, что даёт ему возможность дать им личную оценку "...Сквозь варварство и тиранию, под бичом кнута, окровавленное и бессмертное Слово продолжало свой путь" [7: 136]. Понятно возмущение Казандзакиса по поводу "бедствия духа" в "старой" России. Он преисполнен желанием позволить историческому прошлому "оправдаться" перед сегодняшним днем. В советской России, напротив, "...чувствуешь, как весь Дух вышел из слов и сосредоточился в деле" [7: 155]. Каждый молодой человек, который пишет сегодня в России, обладает настолько богатым и выстраданным опытом, что глубина его души не имеет никакого отно-

шения к творческой продуктивности его сверстников во всем остальному миру" [7:160].

Итак, советская Россия выступает совершенно в иной связи не только со своим прошлым, но и по отношению ко всему остальному миру. Это страна "*с напряженным ритмом, с бесценным временем и большими потребностями*" [7: 103], где "*любая ненужная деталь исчезает*" [7: 174], начиная с архитектуры и заканчивая личными взглядами людей, с израненными переменами судьбами. Они будут прощены лишь тогда, когда будут готовы к свершению коллективных великих дел, которые идут на смену личным надеждам и чаяниям...

Согласно внутренней культуре автора, его миропониманию, связующим звеном между подчиненной чужой моралью и личной, между суеверием и объективным мироощущением является вера. Утрата веры советским человеком наполняет душу писателя грустью и трогательной печалью: "*Часто в Советской Русии святые образы (иконы) на улицах, в нишах между окнами, на стенах, висящие над дверями церквей, забыты и оплываны... Люди уже перестали подпитывать их молитвами и просвирками* [7: 120] ...*Это Бог скитаются по дорогам — бездомный, безработный, изгнанный, как и буржуи* [7: 121]. ...*Грандиозный храм — гордость царской Русии — опустел, оставшись без света и тепла. Многоцветные ряды святых с золотыми nimбами...* дрожали от холода среди пустынного зимнего полумрака" [7: 121-122].

Завуалированная ирония по отношению к народному благочестию показывает поддержку новых взглядов, не задевая ничуть ценностей веры. В описании событий настоящего времени подсознательные образы, определения, олицетворения и другие литературные приемы заменяются стилем, используемым в журналистике. Казандзакис замечает: "*Сегодня в Советской Русии есть фанатическая, таинственная и догматическая вера — атеизм*". Это проявляется даже в связи сознания с прошлым. "*В Русии еще сохранилась старая вера со своими монастырями, ...включая и известный Троицкий монастырь под Москвой*", — отмечает Казандзакис [7: 127].

Новое государство находится на рубеже коренных изменений. Ему предстоит решить проблемы сельского хозяйства и промышленности [7: 54, 63]. Беспокойство писателя приобретает личный характер: "*Каким образом сможет сегодняшняя Россия достичь уровня капиталистического мира? И не только достичь, но и обогнать его, если она хочет уничтожить власть капитала и заменить ее коммунизмом*" [7: 61]. Страны капитализма противостоят ей. А внутри самой России "...разгораются сильные разногласия нового типа, носящие идейный характер. Россия должна пройти, как и остальные страны, все стадии экономического развития: от феодального строя к зарождению буржуазного

класса, а затем — пролетариата или, может быть, пройдя промежуточные стадии, она сможет сразу перейти к социализму?" [7: 53]. Политический анализ заканчивается афористически: "Русия, находящаяся на протяжении многих лет под игом рабства, прошла свою первую ступень развития, осуществив кровавую миссию в военном коммунизме, переступила через вторую ступень и сейчас, выходя на третью, она начинает самое трудное: созидание [7: 110]. В наше время ничего не может произойти, хотим мы этого или нет, что бы ни шло на пользу Советской Русии" [7: 62].

Писатель обращается к восприятию России представителями западной культуры. Он, основываясь на личных выводах, исходящих из его религиозных и философских взглядов, пишет: "Ни один ясный взгляд, лишенный холода и равнодушия... не сумел, как мне кажется, до сих пор сферически объять многогранный, испещренный тенями и молниями, облик Советской Русии [7: 14]. Те, кто попадает сюда из стран западной культуры со старым метафизическим восприятием мира, ...не может понять абсолютно ничего из бурлящей космогонии сегодняшней Русии, ненавистной или полюбившейся" [7: 194]. Таким образом, Казандзакис подтверждает выдвинутый ещё в начале своей книги постулат: "Славянскую и франкскую душу разделяет бездна" [7: 15].

Никос Казандзакис держится на расстоянии от утвердившегося восприятия и старой, и новой России представителями западного мира. Сам он считает, что, будучи греком, духовно почти един с русским. Писатель понимает и полностью поддерживает возвеличивание России русским народом, который сравнивается автором с ангелом: "Старый летописец Святой Русии — старец Нестор — был прав: у каждой страны есть и свой Ангел-хранитель. У Ангела-хранителя Русии гигантские крылья" [7: 233].

в) **Советская Россия — аппарат управления и проведения реформ.** Образ Советской страны как страны реформ, касающихся вопросов общества и административной организации, детально анализируется и описывается в разного рода зарисовках, главным героем которых является русский народ. В них автор собрал в единый поток его надежды, борьбу и жертвы, что во времени для самого автора было неприемлемым: "Я пришел в ужас. Нас разделяла бездна... Правда, что в Советской России ритм жизни очень суровый: это и большая угроза, и большая надежда, висящие над головой каждого" [7: 103].

Казандзакис перевоплощается в корреспондента-аналитика. Как журналист он, представляя репортаж о событиях своей эпохи, с большой ответственностью формулирует ценностные критерии по отношению к людям и их поведению. Он пишет о власти и о народе: "Сегодня по всей России известны две личности, стоящие друг против друга

га: Сталин и Троцкий. У обоих поставлена перед собой одна и та же цель: триумф Коммунистической Идеи" [7: 210]. Описание характера и нравов этих двух личностей выявляет талант Казандзакиса как замечательного политического аналитика.

Писатель восхищается народом, который предан делу революции, памяти её вождя. "Из всех районов Москвы и России, из всех стран мира пришли посмотреть и поклониться красному царю, который, как живой, лежит в земле сырой [7: 205], — пишет Казандзакис. — Во всех деревнях России, от холодных берегов Северного моря до тропических (?) сёл Центральной Азии, как это всегда бывает, простые люди — крестьяне, рыбаки, женщины — воссоздают в разговоре, в плаче и в смехе образ Ленина... Вся Россия в поклоне своим всесильным дыханием воскрешает его, поднимая из-под земли" [7: 209–210].

Народ уже со сформированным сознанием и признанием того, что сделано, мобилизует свои силы, чтобы вложить их в будущее, воспринимая его как нечто неизбежное. Он перевоплощается в сущность Революции. На уровне семейных и общественных отношений перемены носили драматический характер. Целью революции и перемен стали и "...эти крестьяне, держащие в своих мозолистых волосатых руках судьбу не только России..." [7: 31]. Образование, политика, экономика, человечность — все это являются предметами первой необходимости в России [7: 105]. Вы только посмотрите на... рабочего, рабочую, народ, как они кушают и с каким аппетитом открывают книгу и читают. С одной и той же страстью они предаются этим двум вещам. Хлеб и дух вновь находят свое мистическое единство" [7: 182].

Женщина получает уважение при равноправном отношении к ее индивидуальности [7: 99]. Заметно изменилось отношение мужчины к ней. Женщина, как новая преображенная сущность, еще непонятна самому Казандзакису, но он все равно пишет о ней с уважением: "Я любовался этой девушкой с "плотнопосаженным" телом, похожей на миллионы других девушек России... с захватывающей дух добросердечностью, которая стирает все границы..." [7: 98]. Будучи добросовестным наблюдателем, Казандзакис развивает философию ответов, которые возникают в западной литературе по поводу увядания брачного института в семьях советской России [7: 107].

Из советского общества он выбирает конкретные примеры, связанные непосредственно с духовенством, и описывает подробно случаи из жизни евреев с исторической точки зрения. Скрытую свою антипатию по отношению к духовенству, обусловленную деятельностью последнего в царской России [7: 178, 179 и др.], автор противопоставляет описание еврейского народа. В главе, посвященной евреям, раскрываются исторические, социальные и антропологические познания автора, кото-

рые говорят о его высоком межкультурном восприятии действительности [7: 45–52]. В любом случае, Казандзакис явно впечатлён тезисом "о равноправии наций" в России: "Более ста национальностей живет на территории России, и каждая из них имеет свой язык, свои моральные устои и традиции, а также свой духовный склад... Когда я прибыл в Одессу, первое, что меня поразило и чего я не ожидал увидеть, так это был националистический оргазм Украины: книги, газеты, вывески над магазинами, разговор — все на украинском языке. Честолюбие и национальная гордыня — весь народ, который веками скитался в условиях царской тирании, дышал свободно..." [7: 41].

Довольно подробны описания Красной Армии, ее организации и вклада в жизнь новосозданного общества. Казандзакис отмечает: "При каждой казарме имеется известный клуб — образовательный центр новой России [7: 65]. В России уже нет отделенного от всех остальных "класса" офицерского состава, потому что офицеры и солдаты рождаются внутри рабочего народа [7: 65]. Красная Армия считается органом не только России, но и пролетариата всего мира" [7: 66].

К той же тематической категории относятся и описания, касающиеся реформ в сфере воспитания в исправительных учреждениях, произведших на Казандзакиса самое сильное впечатление.

Как и во всех остальных случаях российской действительности, так и в Правовом Кодексе многие устаревшие понятия были заменены новыми, основанными на принципах регулирования отношений между людьми для общей пользы народа [7: 72]. Работа исправительно-воспитательной системы России — это удар кулаком по лицемерному достоинству западной культуры. "Всего два основополагающих принципа: 1) получение заключённым образования согласно закону; и 2) работа", — отмечает автор [7: 73–83]. Казандзакис пишет о сформировавшемся диптихе в Правовом кодексе: свобода и ответственность с целью достижения личного развития, но не наказания заключённых.

Помимо этого, внимание писателя привлекают еще две стороны жизни советской России, которым он даёт положительные оценки — здоровье и печать: "Густая сеть советских учреждений здравоохранения раскинулась по территории гигантской страны [7: 113]. Газеты, для всех профессий и для всех национальностей выпускаются многомилионными тиражами [7: 87]. Одной ярко выраженной особенностью журналистики России являются стенгазеты [7: 189]".

Казандзакис даёт положительную оценку школам, сыгравшим большую роль в деле ликвидации неграмотности в народе, в его эстетическом воспитании. Однако программа обучения, с которой столкнулся писатель, вызвала в нем смешанные чувства радости и печали. С одной стороны, он восхищается принятыми мерами по устранению безграмот-

ности в стране, с другой — озадачен содержанием программы обучения и проводимой политикой "раннего" совершеннолетия и т. д. Здесь Казандзакис производит впечатление своими познаниями в педагогике [7: 83–85]. Чувства восхищения и озадаченности вызывают у писателя и программы по эстетическому воспитанию народа. Это не страх за проявление фанатизма, а напротив — страх за утопический характер *возлагаемых надежд на эти программы*. Казандзакис писал: "На другой день я кружил по музею, наблюдая за толпой крестьян и крестьяночек, стоящих, как стадо, и смотрящих на божественные картины Рембрандта точно так же, как смотрели бы на них своими большими глазами быки и коровы. Со всех концов России толпами крестьян тащили по музейям, библиотекам, театрам..." [7: 115]. Однако ниже он заметит: "В эти дни я наблюдал за работой большевиков, полной терпения и любви: они собирали по всей России иконы, счиная с них новые слои красок, нанесенные на первоначальную основу..." [7: 128].

г) **Олицетворение Советской России.** На протяжении всей книги Россия олицетворяется с образом женщины. Так ее представляли и такой ее изображали русские писатели, которых цитирует Никос Казандзакис. "Россия — Сфинкс многострадальный, что в кровь погружен, полон ей и, ненавистью источаем, на старый мир ниспослан был", — обращается он к Блоку. Мифическое существо дает место земному образу, который развивается в двух параллельных плоскостях: в текущей жизни и в сфере приобретения необходимого опыта у современных людей.

Он обращается к Б. Пильняку, который в своих произведениях пытается за мимолётными русскими лицами — мужика, большевика, придворного, интеллигента — найти и утвердить многовековое лицо России [7: 163]. Олицетворение, включающее в себя историческое, политическое, социальное, культурное прошлое и настоящее, с предвидением будущего, встречается в произведениях выдающихся русских писателей. Казандзакис обращается к Толстому, который описывает Россию как "живую плоть", "наполненную кровью, грязью и запахами..." в противовес тем, кто видел в России её тайные силы, которые, "как огонь, обжигают душу от пятки до макушки" [7: 150].

Казандзакис пишет, что Достоевский излагает свое философское мировоззрение о стране с помощью аналогии, которая вызывает изумление: "Из России вырвется первый крик Воскресения.., уподобляя в свое время Россию с Апокалипсисом-женщиной, на которую падает луч солнца, оплодотворяя ее, принеся ей сына. Сын, которого родит новая Россия, и есть Слово, спасущее мир" [7: 152]. Используя свои богословские знания, Казандзакис стремится передать читателю философские воззрения Достоевского об общечеловеческой миссии России. Автор анализируемого нами произведения, как видно, сильно тронут олице-

творением образа России. Сейчас она живёт в душе самого писателя. Он, вслед за своими учителями обращаясь к "Русии", называет её "матушкой". Писатель использует средства олицетворения России. Он пишет: "*Неожиданно я на самом деле почувствовал, что Россия была огромной, плодоносной, нерушимой, непрестанно обновляющейся, как Земля*" [7: 100]. В отличие от зловещих предсказаний и пожеланий капиталистов, писатель сравнивает Россию с матерью Землёй — доисторической богиней, централизуя таким образом в образе России полную уверенность в том, что именно Россия преобразит мир.

Вместо эпилога. Конечно же, книга Никоса Казандзакиса — это художественное произведение. Критики по праву относят самого автора к когорте писателей-реалистов. Он использует достаточно реалистичную манеру письма. В художественном раскрытии образа России книга Казандзакиса содержит, безусловно, богатый и необыкновенно глубокий материал. Простые люди, возвращающиеся в "матушку Русию": русская эмигрантка, учитель, грек, уехавший на историческую родину в Грецию, ямщики, попы, бывшие богачи и пролетарии, — становятся художественными образами под мастерским пером писателя. В то же время, это прекрасное публицистическое эссе. Автор описывает реальные события, происходящие в России. Его герои — реальные исторические деятели: Пётр Первый, Екатерина Вторая, Ленин, Троцкий, Зиновьев, Максим Горький. Их он представляет в непринуждённой форме, показывая, таким образом, свои глубокие познания в русской истории, литературе и культуре. Одновременно он пристально вглядывается в современную ему жизнь в России, пытается обозначить координаты, на пересечении которых строилась русская действительность на переломе эпох. Здесь Казандзакис для достижения цели обращается к богатому фольклорному и этнографическому материалу, который помогает ему в художественном воспроизведстве этнических символов, этнической истории, этнического менталитета и даёт ему возможность нарисовать реальный образ России.

1. Αμπαζοπούλου Φ. Ο ἄλλος εν διωγμῷ, η εικόνα του Εβραίου στη Λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας. — Αθήνα, 1998.
2. Αναγνωστόπουλος Β. Δ. Τάσεις και εξελίξεις της παιδικής λογοτεχνίας. — Αθήνα, 1996.
3. Βερδιαέβ Η. Α. Σμύρια τворчества. — Μ., 2004.
4. Δημάση Μ. Τα ελληνόγλωσσα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου της Κανταντινούπολης κι η εθνική και θρησκευτική ταυτότητα των Ελληνοπαίδων. — Θεσσαλονίκη, 1997.
5. Грознова Н. А. Ранняя советская проза. — Л., 1976.
6. Guyard M. F. Φιλολογική Συγκριτική: Ιστορία και Κριτική. — Αθήνα, 1988.
7. Καζαντζάκης Ν. Ταξιδεύοντας Ρουσία. — Αθήνα, 2002.
8. Καρακίστος Α., Καρασαββίδου Ελ. Αναπαραστάσεις του μετανάστη στο παιδικό μυθιστόρημα. KEIMENA. — 2005. — 3. (keimena.ece.uith.gr. Εργαστήριο Λόγου και Πολιτισμού του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας).

9. Κορρέ Κ. Γ. Ο λαογραφικός πλούτος στα "κριτικά" έργα του Καζαντζάκη. *Νέα Εστία*. — 1977. — τ. 102.
10. Μπλιούμη Α. Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, θεωρία της λογοτεχνίας και καθολικές εικόνες στη λογοτεχνία. Μια προσπάθεια διεπιστημονικής σύζευξης. — Πάτρα, 2002.
11. Φραγκόπουλος Θ. Ο Καζαντζάκης και το ύψιστο στοιχεία // *Νέα Εστία*. — 1977. — τ. 102.
12. Ρωμαίος Κ. Ο Καζαντζάκης και ο Λαϊκός πολιτισμός της Κρήτης. // *Νέα Εστία*. — 1977. — τ. 102.
13. *Харатсидис Э. К. Формирование образа "русского" в сознании греческой молодёжи в условиях глобализации // Межкультурная коммуникация и русские литературные модели: Сб. докладов.* — София. — 2006. — С. 200–212.

М. Дімасі, Е.К. Харатсідіс

ОБРАЗ РОСІЇ У ТВОРІ НІКОСА КАЗАНДЗАКІСА "ПОДОРОЖУЮЧИ ДО РУСІЇ"

У статті подано результати культурологічного аналізу твору Нікоса Казандзакіса "Подорожуючи до Русії". Досліджено образ Росії, що був сформований автором. Усі проаналізовані таким чином посилання прямо чи дотично торкаються Росії, допомагаючи розкрити її образ. Урахування їх змісту дозволяє віднести ці посилання до різних тематичних груп.

Ключові слова: образ Росії, Нікос Казандзакіс, географічний простір, зіставлення Росії царської та Росії радянської.

M. Dimasi, E.K. Charatsidis

IMAGE OF RUSSIA IN THE WORD "TRAVELLING IN RUSSIA" BY NYKOS KAZANTZAKIS

In the present paper the work Traveling in Russia by N. Kazantzakis has been studied. We have examined its content having the presence of Russia as the main point of reference. The word, the sentence as well as the whole text were considered units of analysis. The references were both direct and indirect and their analysis is followed the classification of findings according to category and not direction since negative references to the country have not been traced. The aim of the content research approach methodologically required the use of the method of content analysis combined with the methodology of cultural imagery.

Keywords: image of Russia, Greek literature of the XXth c., N. Kazantzakis, the geographic expanse, the comparison of the Soviet Russia with the Tsar Russia.

Η εικόνα της Ρωσίας στο έργο του N. Καζαντζάκη: Ταξιδεύοντας Ρουσία.

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία μελετήθηκε το έργο του N. Καζαντζάκη «Ταξιδεύοντας Ρουσία.» Ερευνήθηκε το περιεχόμενό του με σημείο αναφοράς την παρουσία της Ρωσίας. Μονάδα ανάλυσης αποτέλεσε η λέξη, η πρόταση και το κείμενο. Οι αναφορές ήταν άμεσες και έμμεσες και η ανάλυσή τους ακολούθησε την ταξινόμηση των ενρημάτων κατά κατηγορία και όχι κατά κατεύθυνση, αφού δεν εντοπίστηκαν αρνητικές αναφορές για τη χώρα. Ο σκοπός της ερευνητικής προσέγγισης του περιεχομένου υπαγόρευσε μεθοδολογικά τη συνδυαστική χρήση της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου (Δημάση, 1997) με τη μεθοδολογία της πολιτισμικής εικονολογίας (Guyard, 1988, Αμπατζούλον, 1998, Μπλιούμη, 2002, Καρακίτσιος, 2005).

Εισαγωγή

Ο Καζαντζάκης από το 1925 έως το 1930 πήγε τρεις φορές στην ΕΣΣΔ. Στα δύο χρόνια της παραμονής του διέσχισε τη Ρωσία από το Μινσκ έως το Βλαδιβοστόκ και από το Μούρμανσκ ως τη Μπουνχάρα και το Ετσμιαντζίν*.

Μελέτησε την ιστορία και τον πολιτισμό της χώρας αλλά και τη ρωσική φιλοσοφία. Οι τεράστιες αλλαγές που συνέβαιναν του προκάλεσαν το ενδιαφέρον. Η στάση του για τα δρώμενα κατατέθηκε σε δεκάδες άρθρα σε εφημερίδες. Αγαπούσε ευλικρινά και ανυστερόβουλα τη Ρωσία, στην οποία άλλωστε αφέρωσε αρκετά λογοτεχνικά – δημοσιολογικά έργα του: την «Αναφορά στον Γκρέκο», τη δίτομη «Ιστορία της ρωσικής λογοτεχνίας», το μυθιστόρημα «Τόντα Ράμπα» και το βιβλίο που αναλύεται στην παρούσα εργασία: «Ταξιδεύοντας Ρουσία».

Η γνώση του για τη Ρωσία και η κατανόησή του για τους ανθρώπους, την ιστορία και τα γεγονότα πηγάζει από τη μελέτη ποιητών και συγγραφέων, ιστορικών και φιλοσόφων. Συχνά παραπέμπει στο Νέστορα, το μεγάλο χρονικογράφο της Παλαιάς Ρους και παραθέτει αποσπάσματα από τον Α. Μπλόκ, τον Ν. Αλ. Κλιούεβ, το Ν. Μ. Καραμζίν κ.ά.

Στο βιβλίο «Ταξιδεύοντας στη Ρουσία», το ζωντανότερο και αντικειμενικότερο ταξιδιωτικό βιβλίο για τη Σοβιετική Ένωση (Φραγκόπουλος, 1977) έχουμε μια πρωτοπρόσωπη αφήγηση και μια διαρκή εναλλαγή της οπτικής γωνίας του αφηγητή που αποδεικνύει τον αυτοβιογραφικό χαρακτήρα των αφηγούμενων. Την εικόνα της δικής του «Ρουσίας» ο Καζαντζάκης φαίνεται να την αναπλάθει βαθμαία, βήμα προς βήμα, άλλοτε τραβώντας τον αναγνώστη στα βάθη της ιστορίας της κι άλλοτε επαναφέροντάς τον στην περιβάλλουσα πραγματικότητα, συνοδεύοντας πάντα το κάθε ορόσημο της ρωσικής ιστορίας με μια καθοριστική προσωπικότητα.

Παρουσίαση των ενρημάτων

Οι αναφορές στη Ρωσία στο βιβλίο που παρουσιάζεται είναι πάρα πολλές, άμεσες και έμμεσες. Κατηγοριοποιήθηκαν με βάση το θεματικό τους περιεχόμενο ως εξής:

a. Η Ρωσία ως γεωφυσικός χώρος.

Οι αναφορές στη Ρωσία ως γεωφυσικό χώρο είναι απρόσμενα πολύ περιορισμένες. Σε ένα έργο που από τον τίτλο του παραπέμπει στην ταξιδιωτική λογοτεχνία απουσιάζει σχεδόν ο χώρος. Ο Καζαντζάκης παραθέτει περιγραφές σε συγκεκριμένα σημεία της περιήγησής του. Η Ρωσία είναι παρούσα ως τόπος για να σηματοδοτήσει την άφιξη και επομένως έναν νέο κύκλο εμπειριών. Με ύφος γλαφυρό και αριστοτεχνική,

* Νίκος Καζαντζάκης. Ταξιδεύοντας Ρουσία. Περιστέρι – Αθήνα. 2000. c.7.

φειδωλή χρήση των επιθέτων επιφυλάσσει στον αναγνώστη σύντομες περιγραφές στατικές ή εν κινήσει, όπου ο γεωφυσικός περίγυρος αποτελεί το σκηνικό σε δραματικά δρώμενα, προσδοκώμενα ή αναμενόμενα. Οροθετεί τον καταιγισμό εμπειριών και ιδεών που συνήθως ακολουθεί. Είναι σημαντική η επισήμανση ότι μόνο σε αυτές τις αναφορές απουσιάζει ο διαχωρισμός τσαρικής Ρωσίας και Σοβιετικής Ρωσίας.

Η Ρωσία ως χώρος αποτελεί στο έργο το ασφαλές σημείο αναφοράς του επισκέπτη. Είναι το στοιχείο που παραμένει αναλλοίωτο σε μια περίοδο συγκλονιστικών για τον κόσμο αλλαγών. Ο συγγραφέας στην αρχή επιστρατεύει το γνωστικό του οπλοστάσιο για να επενδύσει τον προβληματισμό του, με μια οπτική διακριτικής αμφισβήτησης που αποδίδεται σε άλλον: *Η μήπως εξακολούθει η Ρουσία να μένει ακόμα όπως την ήθελε ο σύγχρονος μεγάλος της, που πέθανε της πείνας, ποιητής Αλέξανδρος Μπλοκ: «Δάσος και πεδιάδα και κεφαλομάντιλο κατεβασμένο ως τα φρύδια»*(σ.13) Και φυσικά δηλώνεται από την αρχή η πρόθεσή του να σεβαστεί και να προβάλλει την άμεση σχέση των ανθρώπων με το χώρο.

Η πρώτη εντύπωση, η εικόνα της χώρας ...στην άκρα του ορίζοντα, μιαν ακαθόριστη, χαμηλή, σταχτοπράσινη γραμμή, τη Ρουσία ...να χαράζεται ολοένα εντονώτερη μέσα στον υγρόν αέρα...(σ.19). Η περιγραφή δωρική. Ο συγγραφέας ακόμα δε γνωρίζει. Η αφαίρεση ακυρώνεται σταδιακά. Κατ' αίσθηση εμπειρίες και φανταστικές αναπλάσεις επιστρατεύονται: *Κοίταζα αμίλητος κι ανάπλαθα στο νου μου το τεράστιο σώμα της Ρουσίας. Πάνω, ψηλά, καταβορρά, μαυρολογούν τα σκοτεινά, πυκνά δάση̄ έλατα, οξιές, φτελιές, φλαμούρια, δρυς. Παράλληλα, νοτικά, απλώνονται οι απέραντες στέπες των Κοζάκων...με τους ιερούς μονάχα λόφους κουργκάν, που σκεπάζονται τα κόκαλα παλιών ηρώων...τίποτα δε λείπει από τη Ρουσία. Όλα τα ζώα και τα φυτά, από τα υπερβόρεια ως τα τροπικά, ζοννά άνετα στην απέραντη ρούσικη γη.*(σ.25) Η θετική αξιολογική κρίση επιτρέπει και τη θετική αποτίμηση του παρελθόντος σε μια δημιουργική αναχώνευση των στοιχείων που προδιαγράφουν το μέλλον.

Ο θαυμασμός κυριαρχεί στις περιγραφές των πόλεων. ...στην παλιά πρωτεύουσα της Ρουσίας, στο Κίεβο. Από μακριά ξεκρίναμε τους χρυσούς τρούλους να λάμπουν σα μυτερά τατάρικα κράνη μέσα στην ανάλαφρη ομίχλη. (σ.28) Αρχοντικά πάρκα, πρόσχαρες φυσιογνωμίες, φανταχτερά χρώματα. Τούτη η Ουκρανία είναι το γελαστό πρόσωπο της Ρουσίας.(σ.29) Ζυγώναμε πια, φτάναμε στη νέα Ιερουσαλήμ του εργάτη Θεού, στην καρδιά της νέα Γης της Επαγγελίας, στη Μόσχα.(σ.32) Λεξιλόγιο από την ιστορία, εθνική και θρησκευτική, η δεύτερη άλλωστε είναι κοινή για τον Καζαντζάκη και τους ανθρώπους της χώρας που επισκέπτεται, προσδίδοντας χαρακτήρα προσκυνήματος στην παρουσία του.

Καμιά φορά ο χώρος αναλαμβάνει ρόλο πρωταγωνιστή για να αναδείξει τις δυσκολίες του εγχειρήματος των κομμουνιστών σε επίπεδο καθημερινότητας. Οι καροτσέρηδες, τυλιμένοι σε προβιές, χονγιάζουν άγρια, σα να βρίσκονται ακόμα στις έρημες στέπες. Περπατούν βαριά κι αυτοί σαν τ' άλογα...Κοπάδια κοράκια πετούν κρώζοντας από δέντρο σε δέντρο, από στέγη σε στέγη...Τα πρωτόδα, χιλιάδες, στην Οδησσό, τα χάρηκα... απέραντα μαύρα χωράφια της Ουκρανίας, και τώρα, στη Μόσχα, τα χαίρονται να τριγυρίζουν..., να καθίζουν ακόμα πάνω στους δικέφαλους αετούς, που κοιτάζουν ακόμα απάνω από τους πύργους του σοβιετικού κρεμλίνου...(σ.180) Ο συγγραφέας πλέον γνωρίζει και συμπάσχει, βιώνοντας την αγωνία των ανθρώπων. Περιβαλλοντικοί παράγοντες καθιστούν αυτονόητη τη δυνατότητα συνύπαρξης του χθες με το σήμερα.

Και πώς θα μπορούσε να είναι αλλιώς; Απέραντη είναι η Ρουσία...κι ο λαός μας ακόμα βυθισμένος στην αμάθεια και την πρόληψη (σ.113) Η πρόθεση προσφοράς

του συγγραφέα στη διαμόρφωση της σωστής γνώμης για την παγκόσμια κοινότητα είναι προφανής: ...η μελέτη της πολύψυχης, πολύκαρπης τούτης χώρας δε στάθηκε τόσο αποκαλυπτική και τόσο πραχτικά ωφέλιμη όσο τώρα (σ.110) Η Ρωσία γίνεται στο έργο χώρα του νόστου και της παλιννόστησης (σ.17), της μεγάλης μάζας των απαίδευτων, των διανοούμενων, το μωσαϊκό της δημιουργίας: Να η Ουκρανία, με τα θαμαστά της κιλίμια και την πολύχρωμη αγγειοπλαστική. Να η Κριμαία, με τα χαριτωμένα μεταξωτά της κεντήματα να η μεγάλη τατάρικη πνοή πάνω στο μέταλλο και στο δέρμα... Και τέλος να οι μαλλιαροί, τυλιμένοι σε προβιές ερημίτες του βορρά. Έρχονται και καταθέτουν τα πρωτόγονα σκαλίσματά τους απάνω στο ξύλο και στο κόκαλο. (σ.37) Είναι οι άνθρωποι που ονειρεύονται. Ο Καζαντζάκης καταγράφει τις προσδοκίες για το μέλλον σε μια καταπληκτική συνυποδήλωση. Δεξά και ζερβά μας η Ρωσία περνάει ολοχιόνιστη και κάτω από τα χιόνια της θρέφουνται και σαλεύουν οι σπόροι το σιτάρι. (247) Ο συγγραφέας δε γνωρίζει πλέον απλά. Δεν παρακολουθεί ως θεατής. Το προσκύνημα εντάσσεται σε διαδικασίες μέθεξης. Το ταξίδι τέλεψε. Η Ρουσία από τη χιονισμένη Μόσχα ίσαμε τον ήλιο του Μπατούν, έλαμπε τώρα αθάνατη στο νον μας σα να χαμε ταξιδέψει από την μιαν άκρη της ψυχής μας έως την άλλη. (σ.)251 Ο πληθυντικός των αντωνυμιών γενικεύει την επίδραση της Ρωσίας ως γεωφυσικού χώρου, ως χώρου της αρμονικής συνύπαρξης τόσο διαφορετικών ανθρώπων, του παρελθόντος και του παρόντος σε κάθε επισκέπτη.

β. Η Ρωσία και η Σοβιετική Ρωσία ως κρατική οντότητα.

Η Ρωσία πριν την επανάσταση και η Σοβιετική Ρωσία που γνωρίζει ο Καζαντζάκης στο ταξίδι του αναφέρονται σε πολλές αναφορές. Τις περισσότερες φορές σκιαγραφούνται με σημείο αναφοράς τις δράσεις των ανθρώπων, όπως θα παρουσιαστεί στη συνέχεια. Ως κρατικές οντότητες εμφανίζονται ως η παλιά, η σκλαβωμένη, η Άγια, η τσαρική Ρωσία και η νέα, η λεύτερη, η Σοβιετική Ρωσία με την ταντόχρονη χρήση και για τις δύο οροθετημένες χρονικές περιόδους του ονόματος Ρωσία που φαίνεται να συγκεντρώνει μέσα του όλη την ιστορία των ανθρώπων, των θεσμών, των αγώνων και των εξελίξεων.

Ο συγγραφέας επιχειρεί να ισορροπήσει τις προσωπικές του απόψεις μακριά από την εξωτερική πληροφόρηση και προπαγάνδα, την προσωπική του πίστη και τις αντιλήψεις και τις εσωτερικές του συγκρούσεις. Επιλέγει τη λιτή αφήγηση για το παρελθόν. Μια αφήγηση με εξωτερική εστίαση, στις περισσότερες περιπτώσεις καταγραφή γεγονότων ή μεταφορά απόψεων επωνύμων, αποχρωματισμένη από τη βιαιότητα της σοβιετικής οπτικής. Για το παρόν που βιώνει επιλέγει κυρίως μια δημοσιογραφική, θα λέγαμε, συγγραφική συμπεριφορά. Καταγράφει και μεταδίδει με λόγο σαφή, λιτό και ύφος δωρικό. Επιτρέπει την εσωτερική εστίαση και την προσωπική εμπλοκή σε περιπτώσεις όπου η ιστορική και κοινωνική του συνείδηση δεν πείθεται και προβληματίζεται μεγαλόφωνα. Άλλωστε το βιβλίο ξεκινάει με μια υπόσχεση: Θα δούμε· κανένας δεν μπόρεσε, θαρρώ, ή δε θέλησε να μας πει τώρα την αλήθεια. ..Σωροί βιβλία γράφτηκαν, ύμνοι και λίβελοι, πότε παράδεισο μας την περιγράφουν την «Άγια Ρουσία», πότε κόλαση, με όλονς τους δαντικούς κύκλους της πείνας, της αθλιότητας και της παραφροσύνης». (σ.14) Ο ίδιος ως προοργανωτή των πολιτικών και κοινωνικών αναλύσεων που θα ακολουθήσουν χρησιμοποιεί μια δήλωση στην οποία συγκεράζονται οι προθέσεις και οι γνώσεις του: Ύστερα από χίλια χρόνια ανεβαίνουμε πάλι καταβορρά, μα όχι για να δώσουμε πια φως, παρά ίσως για να πάρουμε. Νέοι τώρα εδώ αρχηγοί γκρέμισαν την παλιά κρατική και πνευματική οργάνωση της Ρουσίας, δημιουργούν νέο πρότυπο, και με το πρότυπο αυτό μάχουνται ν' ανανεώσουν τον κόσμο. (σ.30) Σε λίγες γραμμές καταγράφει την ιστορική πορεία της Ρωσίας από την επίδραση του Βυζαντίου ως την παγκοσμιότητα των στόχων της νέας εποχής.

Στο κείμενο υποδηλώνεται η παλιά Ρωσία ως η χώρα-κράτος όπου δημιουργήθηκαν, καταστράφηκαν με την Επανάσταση και επιστρέφουν με ελπίδες αναγέννησης πολλοί άνθρωποι, Ρώσοι, Έλληνες και άλλοι (σ.16,17, 22, 23) Η εικόνα είναι σαφέστερη με τη σύντομη αναφορά στις σημαντικές δράσεις Τσάρων: Ο Πέτρος έδωσε στη Ρωσία το σώμα, η Αικατερίνη φύσησε στο σώμα αυτό την ψυχή....φιλοδόξησε...όχι να φέρει στη Ρωσία τον τεχνικό μονάχα κι επιστημονικό πολιτισμό, παρά να πολιτίσει την ψυχή του Ρώσου με τη φιλοσοφία, τη φιλολογία και τις καλές τέχνες.(σ.139, 140 κ.α.) Το σύνολο των αναφορών στην τσαρική Ρωσία κινείται γύρω από τον άξονα της λογοτεχνίας και μάλιστα μέσα από την τεχνική της σύγκρισης και της αντίθεσης με τη Σοβιετική Ρωσία. Τολστοί, Ντοστογιέφσκι πρωτοπορούν στον αγώνα για τη μόρφωση του λαού. (σ.145,148,150,152 κ.α.) Η λογοτεχνική παραγωγή στην τσαρική Ρωσία του επιτρέπει να είναι σκληρός στις αναφορές του. Οι λέξεις ήταν γιομάτες νόημα και πράξη και ζεστούσαν αθόρυβα, σιγά, με τον καιρό, μέσα στις καρδιές της σκλαβωμένης Ρωσίας. Το τσαρικό καθεστώς ανέχονταν γιατί δεν ήξερε πως ήταν οβίδες. (σ.151-152) Δεν υπήρχα ελεύτεροι πολιτικοί, δημοσιογράφοι, κοινωνιολόγοι, δάσκαλοι· ο λογοτέχνης τους αντικαθιστούσε όλους· αυτός ήταν η μόνη φωνή στην τσαρική Ρωσία που υψώνονταν να ζητήσει ελευθερία. Ο Καζαντζάκης μετατρέπεται σε πολεμικό ανταποκριτή. Και η λογοτεχνικότητα του κειμένου υποτάσσεται στην περιγραφή των γεγονότων:...Μέσα στη βαρβαρότητα και την τυραννία, κάτω από το κνούτο, προχωρούσε ο Λόγος αιματωμένος και αθάνατος.(σ.136) Η ιερή του αγανάκτηση για τα δεινά του πνεύματος, όπως τα ήξερε ήδη, δεν υποχωρεί μπροστά στη διάθεσή του να επιτρέψει στο ιστορικό παρελθόν να σταθεί «απολογητικά» αλλά ελεύθερα μπροστά στο σήμερα.

Αντίθετα, στη Σοβιετική Ρωσία ...νιώθεις πως όλο το Πνέμα τραβήχτηκε από τις λέξεις και συγκεντρώθηκε στην πράξη.(σ.155) Κάθε νέος που γράφει σήμερα στη Ρωσία έχει μια τόσο πλούσια κι οδυνηρή πείρα που καμιά σχέση δεν μπορεί να ξει η ψυχή του κι η δημιουργική του παραγωγή με τους ομηλίκους του σε όλο τον άλλο κόσμο. (σ.160)

Η Ρωσία είναι, λοιπόν, διαφορετική σε σχέση με το παρελθόν της αλλά και με τον υπόλοιπο κόσμο. Είναι μια χώρα με ρυθμό βίαιο, χρόνο πολύτιμο, ανάγκες μεγάλες (σ.103), όπου Κάθε άχρηστο ξόμπλι εξαφανίζεται (σ.174) από την αρχιτεκτονική μέχρι τις προσωπικές αντιλήψεις των ανθρώπων, στους οποίους επιτρέπεται η έκφραση της θλίψης για τις αλλαγές που τους πλήγωσαν. Η συγχώρεση τους δίνεται αφού δηλώνουν έτοιμοι για τα σπουδαία που έρχονται και μετατοπίζουν τις προσδοκίες από το προσωπικό στο συλλογικό επίπεδο.....Καιρός να φορέσουμε τις γούνες μας και να γυρίσουμε...-Μήτε γούνες πια μήτε σπίτια! ...-Για κοίτα τα πανταλόνια του πώς άδειασαν...Πάει να τα γιομώσει πάλι στη Ρουσία. (σ.16)

Συνδετικός κρίκος με μια διάθεση παρελθοντικής ανασκόπησης, όπου ο συγγραφέας ως φορέας της διαμορφωμένης προσωπικής του κουλτούρας ισορροπεί μεταξύ ετερόνομης και αυτόνομης ηθικής, μεταξύ προκαταλήψεων και αντικειμενικής θεώρησης, είναι η θρησκευτική πίστη-συμπεριφορά. Μια διάχυτη τρυφερή θλίψη περιβάλλει τη λατρευτική στέρηση των Σοβιετικών. Συχνά εδώ στη Σοβιετική Ρουσία οι άγιοι, όταν βρίσκονται στους δρόμους, μέσα στα κουφώματα των τοίχων ή κρεμασμένοι στις πόρτες της εκκλησιάς, είναι παραμελημένοι, ξεφτισμένοι, τα ρούχα τους λερωμένα, τα γένια τους χωρίς βερνίκι κι απεριποίητα. Οι άνθρωποι έπαιψαν πια να τους θρέφουν με προσευκές και πρόσφορα. (σ.120) ...ο Θεός γυρίζει στους δρόμους άστεγος, άεργος, αποδιωγμένος, σαν μπουρζούν. (σ.121)...Ο τεράστιος ναός, καύκημα της τσαρικής Ρουσίας, ήταν αδειανός, αφώτιστος αθέρμαντος, οι πολύχρωμες σειρές οι άγιοι με τα χρυσά φωτοστέφανα...έτρεμαν κοπαδιαστά από το

κρό μέσα στο έρημο χειμωνιάτικο μισόφωτο. (σ.121-122) Η διακριτική ειρωνεία προς το λαϊκό ευσεβισμό αναδεικνύει την υποστήριξη στις νέες αντιλήψεις χωρίς να αποχρωματίζει συναισθηματικά την τιμή προς τον πυρήνα της πίστης. Τα ασύνδετα σχήματα, τα επίθετα, οι προσωποποιήσεις και οι συνυποδηλώσεις αντικαθίστανται με το δημοσιογραφικό σχεδόν λόγο στην περιγραφή του σήμερα. Υπάρχει σήμερα στη Σοβιετική Ρουσία μιά φανατική, όλο μυστικοπάθεια και δογματισμό θρησκεία, η αθεϊσμός. (σ.127) ακόμα και στην παρουσίαση δράσεων σύνδεσης με το παρελθόν: Έχει ακόμα στη Ρουσία η παλιά θρησκεία και τα μοναστήρια της, κι... το περίφημο το Τρόιτσκο, απ' όξω από τη Μόσχα.

Το νέο κράτος βρίσκεται στο μεταίχμιο ριζικών αναθεωρήσεων. Έχει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα των χωρικών και της βιομηχανοποίησης (σ.54, 63 κ.α.) Η αγωνία του συγγραφέα γίνεται προσωπική: Πώς θα μπορέσει η σημερινή Ρουσία να φτάσει στην καπιταλιστική... απόδοση; κι όχι μονάχα να τη φτάσει παρά και να την ξεπεράσει, αν θέλει να εξαφανίσει την κεφαλαιοκρατία και να την αντικαταστήσει με τον κομμουνισμό. (σ.61) Τα καπιταλιστικά κράτη αντιδρούν (σ.61) Και στο εσωτερικό ...ξεσπούν σφοδρές, νέον είδους νοητικές διαμάχες. Η Ρουσία πρέπει να περάσει κι αυτή....όλα τα στάδια της οικονομικής εξέλιξης -φεονδαρχία, αστική τάξη, Προλεταριάτο- ή μπορεί, προσπερνώντας όλα τα ενδιάμεσα στάδια, να μπει μονομιάς στο σοσιαλισμό; (σ.53) Η πολιτική ανάλυση καταλήγει αφοριστικά: Η Ρουσία, τελώντας την απαραίτητη πολύχρονη θητεία της στη σκλαβιά, πέρασε τον πρώτο βαθμό τελώντας την αιματηρή θητεία της στον πολεμικό κομμουνισμό πέρασε και το 2^ο βαθμό και τώρα, μπαίνοντας στον τρίτο βαθμό, αρχινάει τον πιο δύσκολο αγώνα: να δημιουργήσει. (σ.110) Τίποτα δεν μπορεί να γίνει πια, στην εποχή που ζούμε, είτε το θέλουμε είτε όχι, που να μη βιοηθάει τη Σοβιετική Ρουσία. (σ.62)

Οι αναφορές ολοκληρώνονται με την παρουσίαση των αντιλήψεων εκτός Ρωσίας και τις προσωπικές του καταθέσεις σε επίπεδο ευχολογίων: Κανένα μάτι καθαρό, που να μην είναι όμως παγερό κι αδιάφορο...δεν πήγε μου φαίνεται ακόμα ν' αγκαλιάσει σφαιρικά την πολύεδρη, όλο ίσκιους κι αστραπές, όψη της Σοβιετικής Ρουσίας. (σ.14) Όποιος έρχεται από το δυτικό πολιτισμό με τα παμπάλαια μεταφυσικά του ρωτήματα...δεν μπορεί τίποτα απολύτως να καταλάβει από τη χοχλάζουσα κοσμογονία-μισητή ή αγαπητή, αδιάφορο- της σημερινής Ρουσίας. (σ.194) Η διάγνωση: Άβυσσος υπάρχει ανάμεσα στη σλαβική και τη φράγκικη ψυχή. (σ.15) Σε όλες αυτές τις αναφορές αποστασιοποιείται από τη συμπεριφορά των ανθρώπων του δυτικού κόσμου. Εθνολογικά μάλλον θεωρεί την ελληνική ψυχή πιο κοντά προς τη σλαβική. Ολόψυχα ενστερνίζεται τις λαϊκές δοξασίες για τη Ρωσία: Ο παλιός χρονογράφος της Αγιας Ρωσίας, ο γερό Νέστωρ, είχε δίκιο: Κάθε χώρα έχει και το φύλακα άγγελό της ο φύλακας άγγελος της Ρωσίας έχει γιγάντια φτερά. (σ.233) Το τέλος του ταξιδιού τον κάνει να νιώθει δικαιωμένος για την περιτέτεια της αναζήτησης! Το ταξίδι τέλεψε, Η ουσία από τη χιονισμένη Μόσχα ίσαμε το ζεστό ήλιο του Μπατούμ, έλαμπε τώρα αθάνατη στο νου μας σα να 'χαμε ταξιδέψει από τη μιαν άκρα της ψυχής μας ως την άλλη. (σ.251).

γ. Η Σοβιετική Ρωσία σε επίπεδο διοίκησης και μεταρρυθμίσεων.

Η Σοβιετική Ρωσία ως χώρα μεταρρυθμίσεων που αφορούν την κοινωνία και τη διοικητική της οργάνωση εντοπίζεται στην πλειοψηφία των άμεσων αναφορών και εκτενών αναλύσεων, στις οποίες έμμεσα καταγράφονται πληροφορίες για τα ίδια θέματα. Ο ρωσικός λαός πρωταγωνιστεί σ' αυτές. Καταγράφεται μια πορεία ελπίδων, αγώνων και θυσιών που σε μεγάλο βαθμό αποτελεί ένα χρονικό ανοίκειο προς το συγγραφέα: Εφριξα. Ανάμεσά μας ήταν άβυσσο....Αλήθεια, στη Σοβιετική Ρουσία ο ρυθμός της ζωής είναι πολύ αυστηρός, μια μεγάλη απειλή και μια μεγάλη ελπίδα κρέμεται σε ολονών τα κεφάλια. (σ.103) Ο Καζαντζάκης μετατρέπεται σε ρεπόρτερ

αναλυτή. Με λόγο δημοσιογραφικό παραθέτει την ειδησεογραφία της εποχής και με μεγάλη ευθύνη διατυπώνει αξιολογικές κρίσεις για πρόσωπα και συμπεριφορές. Γράφει για την τηγεσία και για το λαό. Σήμερα, σε όλη τη Ρουσία, δυο δυνατές προσωπικότητες στέκονται η μία αντιμέτωπη στην άλλη: Ο Στάλιν και ο Τρότσκι. Κι οι δυο ένα μόνο σκοπό έθεσαν στη ζωή τους: το θρίαμβο της Κομμουνιστικής Ιδέας. (σ.201) Η ηθογραφική περιγραφή των δύο ανδρών αποδεικνύει ότι ο Καζαντζάκης είναι σπουδαίος πολιτικός αναλυτής. Ο θαυμασμός του εκφράζεται για το λαϊκό έρεισμα του έργου τους. Ήρθαν απ' όλες τις συνοικίες της Μόσχας, απ' όλες τις επαρχίες της Ρουσίας, απ' όλες τις χώρες της γης, να δουν και να προσκυνήσουν τον κόκκινο τσάρο που κείτεται κάτω από τη γης ολοζώντανος. (σ.205) Στα πιο μακρινά χωριά της Ρουσίας, από τις παγωμένες όχτες της Βόρειας Θάλασσας έως τα τροπικά χωριά της Κεντρικής Ασίας, οι απλοί άνθρωποι, όπως έγινε πάντα, οι χωριάτες, οι ψαράδες, οι γυναίκες, δημιουργούν στα νυχτέρια τους μιλώντας, κλαίγοντας, γελώντας, τη μορφή του Λένιν... Όλη η Ρουσία, σκυμμένη, με τη θερμή παντοδύναμη ανάσα της, τον αναστάνει από τα χώματα. (209-210) Ο λαός με τη διαμορφωμένη συνείδηση και την αναγνώριση της προσφοράς επιστρατεύεται για να επενδύσει τις μελλοντικές επιδιώξεις με το μανδύα του αναπόφευκτου.

Άλλωστε αυτός ο λαός μετουσιώθηκε στην ουσία της Επανάστασης. Σε επίπεδο οικογενειακής και κοινωνικής συμπεριφοράς οι αλλαγές ήταν δραματικές. Υπήρξαν οι βασικοί αποδέκτες της επαναστατικής σκοποθεσίας. Τούτοι οι χωριάτες κρατούν στα ροζιασμένα τριχωτά χέρια τους τη μοίρα όχι μονάχα της Ρουσίας... (σ.31) Η μόρφωση, η πολιτική, οικονομική, ανθρωπιστική του λαού, είναι έργο πρώτης ανάγκης στη Ρουσία. (σ.105) Πρέπει να δείτε εδώ... τον εργάτη, την εργάτισσα, το λαό πώς τρώνε και πάως, με τι βουλιμία, ανοίγουν το βιβλίο και διαβάζουν. Δίνονται με την ίδια λαχτάρα στις δύο τούτες ισότιμες ανάγκες. Το ψωμί και το πνέμα ξαναβρίσκουν την αρχική τους μυστική ενότητα. (σ.182)

Η θέση της γυναίκας απέκτησε το σεβασμό στην ισότιμη ιδιαιτερότητά της. (σ.99 κ.α.) Άλλαξε η αντίληψη των αντρών γι' αυτήν. Το εμπόριο της σάρκας περιορίστηκε με την απειλή της τιμωρίας των συμμετεχόντων και αφού περιορίστηκαν τα αντίστοιχα ερεθιστικά θεάματα. (σ.105) Το κυνήγι της ηδονής, οι άρρωστες αισθηματολογίες, η έμμονη ζεδιάντροπη κουβέντα για γυναίκες, όλα τούτα τα συμπτώματα του ζεθυμασμένου πολιτισμού είναι άγνωστα στην πρωτοπόρα εργατική και μουζική Ρουσία. (σ.96) Η γυναίκα οντολογικά του είναι άγνωστη στη νέα της μορφή αλλά την περιγράφει με σεβασμό. Καμάρωνα τη χοντροθεμελιωμένη τούτη κοπέλα, όμοια μ' εκατομμύρια κοπέλες της Ρουσίας... με την ορμητική ρούσικη εγκαρδιότητα που συντρίβει τα σύνορα... (σ.98) Ως ευσυνείδητος παρατηρητής αναπτύσσει και τις απαντήσεις που αντικρούν τη δυτική παραφύλογγια για την παρακμή του γάμου και της οικογένειας στη Σοβιετική Ρωσία. (σ.107) Από τη σοβιετική κοινωνία επιλέγει να αναφερθεί σύντομα στους παπάδες και πολύ αναλυτικά, με μια ιστορική οπτική, στους Εβραίους. Η συγκαλυμμένη αντιπάθειά του προς τη συγκεκριμένη τάξη ανθρώπων (των παπάδων) η οποία προσδιορίζεται με τη δράση της στην τσαρική Ρωσία (σ.178,179 κ.α.) έρχεται σε αντίθεση με την παρουσίαση των Εβραίων. Το κείμενο που αναφέρεται σ' αυτούς αναδεικνύει τις ιστορικές του γνώσεις, οι οποίες καταγράφονται σε ένα πλαίσιο κοινωνιολογικών και ανθρωπολογικών αναλύσεων που εντέλει σκιαγραφεί την πρώιμη διαπολιτισμική του συνείδηση. (σ. 45-52) Εξάλλου φαίνεται εντυπωσιασμένος από τις αρχές της ισότητας των εθνοτήτων που εντοπίζει στη Ρωσία. Πάνω από εκατό εθνότητες είναι ριζωμένες στη Ρουσία και καθεμιά έχει και τη γλώσσα της, τα ήθη κι έθιμα της και τη δικιά της ξεχωριστή ψυχοσύνθεση.... Όταν έφτασα στην Οδησσό, ένα πράμα που δεν το περίμενα με ξάφνιασε: ο μέγας εθνικιστικός οργασμός της Ουκρανίας: βιβλία, εφημερίδες,

επιγραφές στα καταστήματα, κουβέντες-όλα στην ονκραίνικη γλώσσαφιλοδοξία και υπερηφάνεια εθνική, όλη η ράτσα, που τόσους αιώνες πλαντούσε στην τσαρική τυραννία, ανέπνεε λεύτερα... (σ.41)

Εκτενείς είναι οι αναφορές στον Ερυθρό Στρατό, την οργάνωση και την προσφορά του. (σ.40) ...σε κάθε στρατώνα υπάρχει ο περίφημος μορφωτικός οργανισμός της νέας Ρουσίας, το Κλουμπ, η Λέση... (σ.65) Τάξη αξιωματικών απομονωμένη κι αγέρωχη δεν υπάρχει πια στη Ρουσίαλοι, αξιωματικοί και στρατιώτες, βγαίνουν από τα σπλάχνα του εργαζόμενου λαού. (σ.65) Ο Ερυθρός Στρατός δε θεωρείται όργανο των προλεταριάτον μονάχα της Ρουσίας παρά και του προλεταριάτον όλου του κόσμου. (σ.66) Στην ίδια θεματική ενότητα κατατάσσονται και οι αναφορές στη λειτουργία της δικαιοσύνης και στο σωφρονιστικό σύστημα τα οποία και φαίνεται να τον εντυπωσίασαν περισσότερο από κάθε άλλη μεταρρυθμιστική τομή. Όπως και στα επίλοιπα φανερώματα της ζωής στη Ρουσία, όμοια και στο Δίκαιο, πολλές, βαθιά ριζωμένες έννοιες σε μας, κλονίστηκαν κι άλλες πήραν τη θέση τους τάντα δύμας με βάση τη γενική απαρασάλευτη αρχή: υπέρτατος ρυθμιστής των σχέσεων των ανθρώπων είναι το συφέρο του συνόλου. (σ.72) Η λεπτομερής περιγραφή μιας παραπέμπει σε παρουσίαση θεατρικών δρώμενων και αποτελεί μάλλον την αποτελεσματικότερη εποπτική υποστήριξη για την αισθητοποίηση των πληροφοριών περί Ερυθρού Δικαίου. Η λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος είναι γροθιά στον υποκριτικό δυτικό καθωσπρεπισμό. ...Δύο είναι οι βασικές αρχές: α) η μόρφωση του κατάδικουβη εργασία. (σ.73-83) Ο Καζαντζάκης διαπιστώνει την εφαρμογή του δίπτυχου ελευθερία και υπευθυνότητα με βασική προοπτική την προσωπική εξέλιξη και όχι την καταδικαστική τιμωρία των φυλακισμένων.

Δύο ακόμη τομείς της ζωής στη Σοβιετική Ρωσία αποσπούν τις θετικές αξιολογικές του κρίσεις: η υγεία και η λειτουργία του τύπου. Πυκνότατο δίχτυ από σοβιέτ υγειεινής έχει απλωθεί σε όλη τη γιγάντια χώρα. (σ.113) Σ' εκατομμύρια αντίτυπα τυπώνονται εφημερίδες για όλα τα επαγγέλματα και για όλες τις εθνότητες της Ρουσίας. (σ.187) Ένα από τα πιο πρωτότυπα ξεσπάσματα της δημοσιογραφικής ανάγκης της νέας Ρουσίας ήταν οι λεγόμενες εφημερίδες τοίχου. (σ.189) Η ιστορική συγκυρία του επιτρέπει να περιθωριοποιήσει το θέμα της ελευθεροτυπίας.

Θετική άποψη με επιφυλάξεις που φτάνουν ως την ανοιχτή αντίδραση εκφράζει ο συγγραφέας για το ρόλο του σχολείου και την αισθητική μόρφωση και επιμόρφωση του λαού. Η αντιμετώπιση του εκπαιδευτικού συστήματος, όπως το βίωσε, τον κάνει συμμέτοχο σε μια κατάσταση χαρμολύπης. Ο θαυμασμός για τη γενναία αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού μετατρέπεται σε προβληματισμό στο διαφαινόμενο μονισμό του περιεχομένου των προγραμμάτων σπουδών και την αντίδραση στην πρώιμη πολιτική ενηλικίωση των παιδιών. Ο Καζαντζάκης εντυπωσιάζει τον αναγνώστη με τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις. (σ.83-95) Το ίδιο συμβαίνει και όσον αφορά τη μόρφωση του λαού σε θέματα τέχνης. Η αντίδρασή του εδώ δεν είναι για το φόβο του φανατισμού αλλά για τις ουτοπικές προσδοκίες. Τις μέρες εκείνες παρακολούθουσα την όλο υπομονή κι αγάπη εργασία που κάνουν οι μπολσεβίκοι: μαζεύουν απ' όλη τη Ρουσία τα κονίσματα, τα καθαρίζουν απ' όλα τα νέα στρώματα τις μπογιές που χονν χαναζωγραφίσει απάνω τους... (σ.128) Η μία όψη. Η άλλη: Την άλλη μέρα τριγυρνούσα σ' ένα μονσείο... παρακολούθουσα μπονλούκια χωριάτες και χωριάτισσες να στέκουνται κοπαδιαστά και να κοιτάζουν, όπως θα κοίταζαν με τα μεγάλα μάτια τους τα βόδια κι οι γελάδες, τις θείες ζωγραφιές του Ρέμπραντ. Τους είχαν ροβολήσει κοπάδια από τα πέρατα της Ρουσίας, τους έσερνα στα μονσεία, στις βιβλιοθήκες στα θέατρα... (σ.115)

δ. Η Σοβιετική Ρωσία ως πρωσοποποιημένη έννοια.

Η Ρωσία σε όλο το βιβλίο παρουσιάζεται προσωποποιημένη ως γυναίκα. Έτσι, τη φαντάστηκαν και την κατέγραψαν επιφανείς Ρώσοι λογοτέχνες και πολιτικοί. Η Ρωσία είναι η Σφήγγα πολυβασανισμένη, βουτημένη στο αίμα, χιμάει γιομάτη αίματα και μίσος, στο γέρικο κόσμο. (Αλέξανδρος Μπλοκ, σ.212) Το μυθικό πλάσμα, δίνει τη θέση του σε μια γήινη μορφή, η οποία φαίνεται να κινείται σε ένα επίπεδο παραλληλισμού προς τα βιώματα και τις ανάγκες-εμπειρίες των ανθρώπων της εποχής. Σε όλα τα έργα του ο Πιλνιάκ Μ.Α. προσπαθεί, πίσω από τα εφήμερα ρούσικα πρόσωπα –του μουζίκου, του μπολσεβίκου, του τσαρικού, του διανοούμενου να βρει και να στερεώσει το αιώνιο πρόσωπο της Ρωσίας. (σ.163) Η προσωποποίηση η οποία συναιρεί το ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό, πολιτισμικό παρελθόν και παρόν προοιωνίζοντας το μέλλον, αποδίδεται στους πιο σημαντικούς εκπροσώπους της ρωσικής λογοτεχνίας. Η λογοτεχνική κριτική αποδίδει στον Τολστόι την απεικόνιση του «σαρκικού της σώματος» παρά του μυστικού, που το διατρέχει, σα φλόγα, από τη φτέρνα ως την κορφή, η ψυχή. (σ.150) Ο ίδιος χαρακτηρίστηκε και ως η ζωντανή συνείδηση της Ρωσίας. (σ.148) Ο Ντοστογιέφσκι διατυπώνει τη φιλοσοφική του αντίληψη για τη χώρα με μια αναλογία που πράγματι προκαλεί έκπληξη: Από τη Ρωσία θα τιναχτεί η πρώτη κραυγή ανάστασης... παρομοιάζει κάποτε τη Ρωσία με γυναίκα της Αποκάλυψης, που πέφτει πάνω της ο ήλιος, γονιμοποιείται και γεννάει το γιο. Ο γιος που θα γεννήσει η νέας Ρουσία είναι ο νέος Λόγος, που θα σώσει τον κόσμο. (σ.152) Ο Καζαντζάκης χρησιμοποιεί τη θεολογική του κατάρτιση για να αποδώσει αριστοτεχνικά τον Ντοστογιέφσκι και μέσα από αυτόν τον προσδοκώμενο πανανθρώπινο ρόλο της Ρωσίας. Η Ρωσία δε ζητάει τίποτα, δε θέλει τίποτα, φωτίζει μονάχα και ξυπνάει τους αδερφούς της Ανατολίτες. (σ.228) Η ηθογραφική θεώρηση συμπληρώνεται:... μα ο Λένιν επέμεινε. Η Ρουσία, έλεγε, δεν είναι ακόμα ώριμη για την άκρατη εφαρμογή της Ιδέας... (σ.57) Ο απλός λαός συμπεριφέρεται με στοργή: ... πριν από λίγα χρόνια ακόμα η Ρουσία ψυχομαχούσε τώρα συνέρχεται από τη μεγάλη αιμορραγία, θέλει α φάει, να πιει, να στερεώσει το κόκαλο. (σ.104) Ο βιωματικός λόγος χωρίς την υποστήριξη της λογοτεχνικότητας οροθετεί τη σχέση ανθρώπων χώρας.

Ο Καζαντζάκης φαίνεται να συγκινήθηκε από την ανθρωπομορφική παρουσίαση της Ρωσίας. Χρησιμοποιεί με αποφασιστική τρυφερότητα το ίδιο εκφραστικό μέσο σε προσωπικές κρίσεις και εκτιμήσεις: Άξαφνα ένιωσα αληθινά πως η Ρουσία ήταν μεγάλη, καρπερή, ακατάλυτη, ανανεούμενη ακατάπαντα, σαν τη Γης. (σ.100) Σε αντίθεση με τις δυσοίωνες προβλέψεις και την ευχολογία των καπιταλιστών ο συγγραφέας παραβάλει τη Ρωσία προς τη μητέρα γη, θεότητα των προϊστορικών χρόνων για να εγκεντρίσει σ' αυτήν με πειστικότητα τη βεβαιότητά του για την επιτυχία της Επανάστασης. Καταγράφει τις εμπειρίες του στο ίδιο μοτίβο: Τούτη η Ουκρανία είναι το γελαστό πρόσωπο της Ρουσίας. (σ.29) Γίνεται διαμεσολαβητής της παγκόσμιας κοινωνίας προς τον κάθε αναγνώστη: Γύρω από το κόκκινο αλόνι της Ρουσίας γιομάτη ελπίδες και τρόμο οη ανθρωπότητα αφονγκράζεται και σκύβει να δει... Τρων καλύτερα, δουλεύονταν ανθρωπινότερα, αναπνέονταν πιο λεύτερα οι γιοι κι οι θυγατέρες της Ρουσίας;

Επιλογικά σχόλια

Βέβαια, το βιβλίο του Νίκου Καζαντζάκη είναι ένα λογοτεχνικό έργο. Ο ίδιος ο συγγραφέας δικαιωματικά κατατάσσεται από τους κριτικούς στην τάξη των συγγραφέων και συγκεκριμένα των ρεαλιστών. Στη λογοτεχνική σκιαγράφηση της εικόνας της Ρωσίας, το βιβλίο αυτό διαθέτει αναμφίβολα πλουσιότατο και ασυνήθιστα ουσιώδες υλικό. Απλός κόσμος που επιστρέφει στη «μάνα Ρωσία» - μια Ρωσίδα μετανάστης, ένας δάσκαλος, ένας Έλληνας που είχε πάει στην ιστορική του πατρίδα, την Ελλάδα, αμαξάδες, παπάδες, τέως πλουσιοί και προλετάριοι – καθίστανται λογοτεχνικές μορφές μέσα από την πένα του δεξιοτέχνη συγγραφέα.

Συνάμα αποτελεί και ένα θαυμάσιο δημοσιολογικό δοκίμιο. Ο συγγραφέας περιγράφει πραγματικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Ρωσία. Οι ήρωές του είναι πραγματικές ιστορικές προσωπικότητες, όπως ο Πέτρος ο Α', η Αικατερίνη η Β', ο Λένιν, ο Τρότσκι, ο Ζηνόβιεβ, ο Μαξίμ Γκόρκι. Τα πρόσωπα αυτά παρουσιάζονται με φυσικότητα που αποκαλύπτει τη βαθιά του γνώση για τη ρωσική ιστορία, τη λογοτεχνία και τον πολιτισμό. Ταυτόχρονα, εστιάζει επίμονα στη σύγχρονή του ζωή στη Ρωσία και προσπαθεί να παρουσιάσει τις συντεταγμένες που ορίζουν τη δομή της ρωσικής πραγματικότητας στο μεταίχμιο δύο εποχών.

Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι σ' αυτό κυρίως το σημείο, ο Καζαντζάκης, για την επίτευξη του σκοπού του στρέφεται σε πλούσιο φολκλορικό και εθνογραφικό υλικό που τον βοηθά στη λογοτεχνική αναπαραγωγή των εθνικών συμβόλων, της εθνολογικής ιστορίας, της εθνο-νοοτροπίας κ.λπ. και του δίνει τη δυνατότητα να αποδώσει μια ρεαλιστική εικόνα της Ρωσίας.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Αμπατζόπουλον Φ.:Ο άλλος εν διωγμώ, η εικόνα του Εβραίου στη Λογοτεχνία, Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας, Αθήνα, Θεμέλιο, 1998
- Δημάση, Μ.: Τα ελληνόγλωσσα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου της Κωνσταντινούπολης κι η εθνική και θρησκευτική ταυτότητα των Ελληνοπαίδων, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, 1997
- Guyard, M.F: Φιλολογική Συγκριτική- Ιστορία και Κριτική, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1988
- Καρακίτσιος, Α, Καρασαββίδου, Ελ.: Αναπαραστάσεις του μετανάστη στο παιδικό μυθιστόρημα, KEIMENA, Τεύχος 3, Δεκέμβριος 2005 (keimena.ece.uθ.gr, Εργαστήριο Λόγου και Πολιτισμού του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας)
- Μπλιούμη, Α.: «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, θεωρία της λογοτεχνίας και καθολικές εικόνες στη λογοτεχνία. Μια προσπάθεια διεπιστημονικής σύζευξης», στο:Πρακτικά 5^{ων} Συνεδρίου, ΚΕΔΕΚ Πανεπιστημίου Πατρών, 2002
- Φραγκόπουλος Θ.: Ο Καζαντζάκης και το ύψιστο στοίχημα, Νέα Εστία, τ.102,1977 .
- Ρωμαίος, Κ.: Ο Καζαντζάκης και ο Λαϊκός πολιτισμός της Κρήτης, Νέα Εστία, τ.102, 1977.
- Κορρέ Κ.Γ.: Ο λαογραφικός πλούτος στα «κριτικά» έργα του Καζαντζάκη, Νέα Εστία, τ.102, 1977.
- Грознова Н.А.: Ранняя советская проза. Л-д, 1976. (Γκροζνόβα Ν.Α.: Η πρώιμη Σοβιετική πεζογραφία).
- Бердяев Н.А.: Смысл творчества. Москва, 2004. (Μπερντιάνεφ Ν.Α.: Το νόημα της δημιουργίας).